

ВАРВАРЦЕВ М.М.

Життя і сцена Миколи Іванова: історія українця в італійському Рісорджименто /
Вісл. ред. С.В.Вілянський. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2011. – 188 с.

Примітною рисою розвитку української історичної науки від початку 1990-х рр. є активізація біографічних студій, присвячених представникам національної культурної еліти, творчий доробок яких у різні часи збагатив духовну скарбницю українського народу. Історико-біографічні дослідження, як прояв трансформації суспільної свідомості та внутрішньої рефлексії науки, стали невід'ємною складовою процесів відновлення історичної пам'яті народу та національного самоусвідомлення, повертаючи до вжитку імена багатьох замовчуваних або незаслужено забутих у радянський час діячів вітчизняної науки, культури й освіти. Нагромаджено розлогу мозаїку публікацій – статей, розвідок, збірників, монографій, в яких проблема «історія в особах» залишається на хвилі наукового пошуку, окреслюючи діапазон провідних парадигм, інновацій, концептуальних підходів і методів дослідження з урахуванням запитів суспільної практики та конструктивного використання здобутків інших наук.

Поставивши у центр історичного процесу людину, вітчизняні дослідники прагнуть її всебічно вивчати в багатовимірному і багатозначному переплетенні та взаємодії з соціумом, у рамках політичних, економічних, громадських стосунків, на теренах різних культур і епох. Націленість на культурний вимір людини передбачає занурення в її життя та унікальний внутрішній світ, пошук базових джерел і рушійних сил розвитку індивіда, вияв його ціннісних векторів активності, масштабу життєвої та творчої самореалізації на тлі культурних і духовних впливів.

Це, зокрема, виразно підтверджує нова праця відомого українського вченого, доктора історичних наук, професора Миколи Варварцева. Тематика монографії глибоко дотична до наукових пріоритетів, багатолітніх пошуків і напрацювань автора, цілеспрямовано орієнтованих на ґрунтовне вивчення в історико-культурній перспективі українсько-італійських зв'язків, особливостей їх розвитку, провідних напрямів і форм. У праці тенденції міжкультурних зв'язків двох народів досліджено «на території художньої творчості», крізь призму постаті видатного українського оперного артиста Миколи Іванова (1810–1880 рр.), творча діяльність якого була тісно пов'язана з оперним мистецтвом Італії.

Оперне мистецтво ХІХ ст., притаманні йому художньо-естетичні критерії, театральність, драматургія, жанрова специфіка, потужний композиторський доробок, зв'язок із суспільно-політичними явищами, що віддзеркалювали переломні моменти національних історій, привертають чи не найбільшу увагу дослідників. Особливе місце у цьому колі науково-дослідної проблематики посідає становлення та кристалізація кращих традицій європейської вокальної культури – вивчення оперних традицій, формування окремих національних виконавських шкіл, їх взаємозв'язок і взаємовплив, творчість співаків тощо. Адже європейський оперний театр ХІХ ст. відчував нагальну потребу у сильних голосах, оперних вокальних амплуа, що відповідали багатогранності та глибині сценічних характерів, усвідомленні оперними виконавцями сутності ролі й характеру співу в поєднанні зі сценічними засобами виразності. Водночас сповнена

глибоких емоційних переживань, натхненного ліризму і гострого драматизму оперна музика благотворно вплинула на розвиток вокального мистецтва, сприяла його піднесенню, а виконавці, своєю чергою, мали можливість вповні продемонструвати майстерність володіння вокальною технікою. Тож закономірно, що на небосхилі «золотої доби» оперного мистецтва Західної Європи з'являлися зірки, які представляли національні художні культури різних народів і життєдайно впливали на формування його вокальних традицій і стилєвих компонентів. Виразне свідчення тому – творчий доробок М.Іванова.

Дослідження особистісного характеру творчості в галузі мистецтва, хоча й має сформовані історичні традиції, теоретико-методологічний фундамент, утім, з огляду на багатогранну внутрішню природу, залишається складною науковою проблемою. Як визначити міру унікальності, неповторності, специфіку індивідуальної природи таланту творчої особистості, досягнути значення створених нею культурних цінностей для певної галузі мистецтва та художньої культури у широкому розумінні, для культурно-мистецького життя доби, в якій їй довелося жити і творити? Однією з найважливіших складових розроблення повноцінної біографії митця, окреслення провідних рис його творчого портрета є формування вичерпного кола можливих історіографічних та архівних джерел. Отже, досліднику, який долучається до цієї тематики, треба визначити власний шлях її опрацювання, опертий на репрезентативну джерельну базу, а також переконливо довести читачам, що він став дійсно основою і саме ним необхідно було йти.

Слід підкреслити, що ці складні дослідницькі завдання автор вирішив на високому академічному рівні та зразково. По суті, монографія є першим комплексним дослідженням постаті М.Іванова, яке здійснено на основі ґрунтовного вивчення його творчої спадщини, виокремлення й критичного аналізу її мистецтвознавчих, аксіологічних, соціокультурних компонентів, фактів особистого життя артиста, різноманітних контекстів історичної доби в межах об'єктивної біографічної реконструкції, також у площині міждисциплінарного підходу і на підставі ретельно вивчених та проаналізованих історичних джерел, фактів і текстів. У ній вимальовується багатовимірний образ митця в єдності особистого та творчого начал, у багатогранності внутрішніх і зовнішніх культурних складових, на широкому тлі суспільно-політичного й культурного життя епохи.

Праця грамотно структурована, складається зі вступу, списку скорочень, п'яти основних розділів, післямови і додатків: епістолярію й біографічних документів М.Іванова, листів Дж.Россіні до М.Іванова, переліку місць діяльності артиста, його репертуару, а також іменного покажчика.

У передмові важливим є поданий автором аналітичний огляд стану висвітлення в публікаціях особистості, життя та діяльності М.Іванова. Ім'я цього «майстра дивовижного співу» і театрального кумира Європи для сучасників було широковідомим. Історіографія проблеми – нагромаджені переважно в довідково-енциклопедичній та з історії музичного мистецтва літературі фактографічні дані – слугують виразним доказом непересічних заслуг М.Іванова перед європейським вокальним мистецтвом. Утім, фактичні відомості, за оцінкою М.Варварцева, часом містили чимало суперечливих свідчень і тлумачень, зокрема стосовно походження артиста, подій, пов'язаних з його неповерненням до Російської імперії.

У радянські часи автори біографічних статей через відсутність оригінальних зарубіжних джерел і опору на ідеологічні постулати вдавалися до міфологізованих тверджень. Зарубіжними мистецтвознавцями й музикознавцями, головним чином італійськими, окремі факти, сюжети та оцінки творчості М.Іванова наведено у працях із загальних питань розвитку оперного театру, а також у біографічних дослідженнях, присвячених композиторам доби Рісорджименто. Таким чином, життєвий шлях і творча діяльність М.Іванова, попри цінність його мистецького доробку, довгий час залишалися поза межами систематичного вивчення. Істотні причини такого стану речей коренилися у відсутності цілісного архіву його документів, розпорошеності необхідних джерел як у самій Україні, так і почасти їх концентрація у зарубіжних архівах, бібліотеках, музеях, фундаціях культури, приватних колекціях Італії, Франції, Великобританії, Росії, Австрії, Бельгії, США. Тільки завдяки багаторічним пошукам ученому вдалося сформувати доволі широкий за своєю типолого-видовою структурою масив документів, який, на його переконання, слід поповнювати та збагачувати шляхом подальшої евристичної роботи. Отже, фактографічну основу студії становлять прямі свідчення, зафіксовані документами епохи, також реконструкція подій за допомогою віднайдених автором різних історичних джерел.

Кожен розділ монографії – це розлогий «біографічний цикл», що концентрує у собі драматургію творчої діяльності М.Іванова, поетапно відображає становлення оперного виконавця на тернистому шляху мистецьких здобутків, у складних життєвих обставинах. Ідеться про перші сценічні кроки як хориста петербурзької придворної капели під орудою Д.Бортнянського і виконання перших сольних партій у великих хорових творах, також популярних романсів і пісень, далі – подорож до Італії, де відбулося набуття майстерності віртуозного володіння вокальною технікою та створення незабутніх вокально-сценічних образів, потім – гастрольні маршрути, що супроводжувалися успішними виступами на сценах найпрестижніших театрів Італії, Парижа, Лондона, Відня в ансамблі з корифеями «золотої доби бельканто» і нарешті – злет слави великого артиста. Разом розділи праці сформували мозаїчне полотно життєпису митця, чий творчий спадок став невід’ємним від духовного та мистецького світів України й Західної Європи. Адже М.Іванов акумулював у своїй творчості джерела української національної музичної культури – народну пісню і хоровий спів, кращі традиції європейського вокального мистецтва XIX ст., став блискучим виконавцем та інтерпретатором партій, написаних найвидатнішими творцями європейської оперної класики, відзначився майстерністю акторського перевтілення.

Із матеріалів книги видно, як стрімко ввірвався М.Іванов у тогочасне культурно-мистецьке життя Західної Європи, особливо Італії, беручи в ньому найактивнішу участь, віддаючи всього себе назавжди обраній справі життя – вокальному співу. М.Варварцев наводить численні факти, які виразно свідчать, що дивовижної краси тенор співака, його бездоганна техніка володіння голосом у поєднанні з майстерністю імпровізації та вмінням передати складний світ почуттів і пристрастей оперних партій зачаровували слухачів і залишалися надовго в їх пам’яті. Унікальний талант М.Іванова привертав увагу фундаторів європейської оперної музики XIX ст. – В.Белліні, Дж.Верді, Г.Доніцетті, Дж.Россіні.

Ці композитори спеціально писали для його голосу додаткові сцени до своїх опер, акомпанували йому, прагнули активно співпрацювати зі співаком. Проте досягти такого злету до творчих вершин та іміджу можна було тільки через величезну щоденну працю М.Іванова і вимогливість до себе, усвідомлення ним тих глибинних духовних процесів, які переживало європейське суспільство у ті часи, а разом із ним, як чуйний барометр – і оперне мистецтво.

Автор уміло й цікаво веде читача стежками життя видатного співака, акцентуючи увагу на його багатоплановості, багатоаспектності, доленосних подіях, їх складному переплетінні, як життя «людини своєї епохи». Останній чинник визначив широке коло залучених ним до праці знакових постатей – провідників національного руху, діячів культури, літератури, мистецтва, які доповнюють і посилюють масштаб постаті М.Іванова. Наявність у монографії численних історичних фактів, дат, прізвищ провідних співаків, опис складу професійних театрів, оперного репертуару, аналіз історичних праць, посилення на маловідомі дані з біографій митців, письменників, діячів національного руху, діяльність мистецьких товариств відображає прагнення дослідника виявити домінанти тогочасного європейського культурного простору й на цій основі з'ясувати специфіку історичного розвитку оперного мистецтва першої половини XIX ст., виявити інтелектуальне та художнє оточення артиста. Адже М.Іванову судилося жити й творити у добу активізації боротьби народів за національне відродження, утвердження у сферах мислення й творчості своєрідного інтелектуально-культурного феномену – романтизму, який позначився на розвитку науки, культури та мистецтва. Збагачений ідеями романтизму, трансформацій зазнав і оперний театр – ламалися канони, оновлювалося коло тем, образів, жанрової, стильової систем, посилювався його вплив на інтелектуальну та духовну атмосферу суспільства, рівень ідейних настроїв і культурних запитів. Аналізуючи значення цих реалій для творчості М.Іванова, дослідник аргументовано довів, що унікальний талант і вокальна майстерність співака розквітли на ниві італійської національної опери. Італія стала для нього «другою Батьківщиною», а ідейні засади «соціального мистецтва», проголошеного політичною думкою італійського Рісорджименто, особиста моральна підтримка з боку діячів національного руху, творча – з боку представників композиторського цеху – потужним джерелом натхнення, формування самобутнього художнього хисту та громадянської позиції митця. Загалом творча діяльність М.Іванова сприяла спрямуванню кращих надбань українського й італійського вокального мистецтва у світовий культурний простір.

Монографія містить надзвичайно багатий історіографічний та бібліографічний матеріал. Особливо слід підкреслити наявність у ній цінних за своїм змістом і практично невідомих в Україні документальних та наративних джерел із зарубіжних архівів, документів архівної україніки, чий антропологічний потенціал важко переоцінити. Багаторічне збирання М.Варварцевим «крапля за краплею» документів джерельної бази з огляду на їх географію, стан організації окремих джерел (часто незафіксованих у відповідних облікових документах і каталогах) є без перебільшення науковим подвижництвом. У сукупності ці матеріали визначили глибину наукового пошуку та автентичність біографічних даних, що

розкривають життєвий і творчий потенціал, напружені точки існування, шляхи самореалізації персоналії, яка досліджується. Наразі йдеться про походження, родину, освіту, цінності, риси вдачі, приватне життя, хворобу, коло знайомств (особливо люди, які мали вплив на життєвий і творчий шлях), артистичну кар'єру, громадське життя, мотивацію, що визначила провідні напрями творчої діяльності. М.Варварцеву вдалося виявити в архівах Італії маловідомі документи, що дозволяють уточнити дату і місце народження М.Іванова, проливають світло на його походження, родину, важливі факти професійної діяльності. Також учений розшукав особисті свідчення М.Іванова, де митець назвав своєю Батьківщиною Україну, і матеріали, в яких публіка вітала його як «співака-козака», «народженого під козацьким небом». Надзвичайно цінним для біографічної реконструкції М.Іванова, за відсутності його щоденників або мемуарів, є включений до монографії епістолярій артиста – комплекс первісних джерел, в яких відбилася подієва канва його творчості, зокрема творчі та дружні стосунки з Дж.Россіні, подробиці особистого життя, духовні пласти й душевні порухи.

Продемонстровані в монографії синтетичний погляд автора на постать М.Іванова та концептуальна новизна здійсненого аналізу його діяльності збагачують вітчизняну й зарубіжну історіографію працею, яка розширює діапазон вивчення міжнародних зв'язків України та їх важливого напрямку, що формувався в епоху «бурі й натиску» – національно-визвольних змагань в Італії та інших країнах Європи першої половини XIX ст.

Л.Ф.Приходько (Київ)